

Eesti ajaloo mälu- ja valukohad

Andres Adamson. Mida koolis ei õpetatud. Eesti ajaloost viha, eelarvamuste ja valehäbita. Argo, 2018

Mart Kuldkepp

Pealkirjale vaatamata pole siin tegu siiski mitte otseselt kriitikaga Eesti kooliajaloo suhtes (kuigi huvitav oleks teada, millises osas see täpsemalt „viha, eelarvamuste ja valehäbi“ all kannatab), vaid omamoodi ühemehe-rünnakuga Eesti ajaloo kaheldava väärtusega käibetõdede vastu laiemalt. On see tõsi, et eestlastel on võrreldes soomlastega läbi ajaloo ikka halvemini läinud? Kas n-ö halvad ja head ajad Eesti ajaloos olid tõepoolest halvemad või paremad, kui mõned teised? Kui palju on Eesti ajaloos üldse eestlastest enestest olenenud? Kooliajaloole vastandudes võtab Adamson nende küsimuste üle arutledes ka ise dotseeriv-õpetajaliku positsiooni, kokkumata tagasi ühele või teisele näpuga näitamast, kuid samal ajal ühtlasi lugejat kaasa- ja väljakutsudes. Tulemus on tihti inspireeriv, seda ilmselt suuresti tänu autori pikaajalisele õpetaja- ja õppejõukogemusele. Midagi uut ja huvitavat leiab siit igaüks, kuitahe hästi ta ka varasemast Eesti ajalooga kursis ei oleks.

Nimekiri neist Eesti ajaloo vastuolulistest küsimustest, milles Adamson peavooluga võrreldes eriarvamusele asub, on pikk ja mitmekesine. Siinkohal valik „ketserlikest“ väidetest, mille lähemate põhjendustega võib raamatu vahendusel tutvust teha: üldjoontes on eestlastel ajaloos läinud hästi (lk 10-11), mingit „pärisorjust“ polnud olemas enne 17. sajandi „vana head Rootsi aega“ (lk 14), eestlaste kesk- ja uusaegsed esivanemad polnud mingid looduslähedased metsainimesed (lk 18), allajäämine Balti ristisõjas tõi muinaseestlastele kaasa „rahulikumat olud ja suurema stabiilsuse“ (lk 76), Karl XII oli „sõge sõdurkuningas“ kes „reetis Eesti- ja Liivimaa ja Soome“ (lk 85) ning Rootsi võim üleüldse oli „piiratud ja kolkalik“ (lk 101), venestusajal oli head rohkem kui halba (lk 120, 171), Venemaa naabrus pole olnud eestlaste jaoks halvem, kui seda oleks olnud mõne teise suurriigi oma (lk 174), sõdade vahelise aja Eestit ei saa mõõndusteta pidada demokraatlikuks riigiks (lk 293), loobumine vastuhakust 1939. aastal oli põhimõtteliselt õige otsus (lk 323), Nõukogude Liidu lagunemine ei olnud kaugeltki mitte paratamatu (lk 344-346).

Kõigis neis punktides võib autoriga nõustuda või mitte, kuid arutlemist peaks igal juhul jätkuma kauemaks. Samuti pole tegemist tühja provokatsiooniga: Adamson põhjendab oma väiteid (enam või vähem, kuidas kellelegi) loogiliste argumentidega, mida lugeja saab omaks võtta või ümber lükata. Kui üldistada, siis näib, et tema jaoks tähendab ajaloost „viha, eelarvamuste ja valehäbita“ rääkimine üldjuhul erinevate nähtuste taandamist rahvusvahelisele jõupoliitikale ja karmile majandusloogikale. See, kas taoline lähenemine on alati õigustatud, on kokkuvõttes muidugi vaieldav, kuid igal juhul tuleb selle raamatu ilmumist tervitada. Ajaloo üle tulebki vaielda, selle aabitsatõdesid (sh koolis õpetatud) kahtluse alla seada ning loobuda kahtlemata ka vihast, eelarvamustest ja valehäbit.

See, mis kogu müüdimurdmise taustal mõnevõrra varju jääb, on aga kriitilise ajalookäsitluse aluspõhimõte ise: see, et ajalugu on vaja eelkõige uurida, mitte sellest lihtsalt kirjutada. Ajaloo-alastes vaidlustes jäädakse võitjaks allikakriitilise analüüsi toel, mitte paljalt kastist-väljaspool-mõtlemisega, ning selles osas on raamat mõnevõrra ebaühtlane. Nagu Marek Tammel,¹ on minulgi raske leppida

¹ Vt Marek Tamm. Vikerkaar loeb. Eesti ajalugu populaarses võtmes:
<https://kultuur.postimees.ee/6416684/vikerkaar-loeb-eesti-ajalugu-populaarses-votmes>

allikaviidete pea täieliku puudumisega, ehkki populaarajaloo puhul pole see ootuspäratu. Eriti siinkäsitletud vastuoluliste teemade puhul oleks oluline vähemalt umbeski teada, millel autori väited põhinevad. Sest seal, kus on selge, et uurimistöo on korralikult tehtud, seisavad revisionistlikud seisukohavõtud võrreldamatult tugevama pinna peal, lugeja aga saab võimaluse huvi korral allikate juurde edasi liikuda ning seeläbi autori ja tema argumentidega palju viljakamasse dialoogi astuda. Raamatu nõrgemad küljed tulenevad suures osas just allikakriitilistest puudujääkidest ning seeläbi oleks neid saanud ka parandada.

Üks silmahakkav näide. Ülal viidatud Marek Tamme arvustuses on juba juttu kummalisest segadusest, mis Adamsoni teoses valitseb mõistetega „rahvas“ ja „rahvus,“ kuid mainimata jätta ei saa seda siingi. Mitme lehekülje pikkuses sõnavõtt kritiseerib autor mingisugust „hulka muidu tõsiseid ajaloolasi“ (keda?), kes ei saavat üle „lastehaigusest“ või „moeröögatusest,“ et vanad eestlased tuleb „mingiks rahvuse ja rahvustundeta koosluseks“ kuulutada ning „mingitest rahvustest kõnelemine enne uusaega [on] täiesti lubamatu moderniseerimine“ (lk 24-25). Tegelikult näitavat hoopis, et pole „mingit alust pidada rahvaid ja rahvusi hilisuusaegseks leiutiseks“ (lk 26) ning väide, et muinaseestlased ei olnud mitte tänapäevases mõttes eestlased olevat seejuures „lahtisest uksest sissemurdmine“ – ka saja aasta tagused eestlased pole ju tänapäevastega kõigiti sarnased (lk 27).

Lahtisest uksest sissemurdmises võib kahtlustada siiski autorit ennast, sest vähemalt mulle ei meenu küll ühtegi tõsist ajaloolast, kes sel viisil „rahvaid ja rahvusi“ samastaks ning mõlemaid rangelt hilisuusaegseteks nähtusteks peaks. Vastupidi, eesti keel pakub sõnade „rahvas“ ja „rahvus“ näol suurepärase vahendi nn. etnose ja natsiooni eristamiseks ning rahvuste teke ja rahvaste teke on siiski vähemalt niisama erinevad nähtused nagu jalgratta leiutamine ja ratta leiutamine, ehkki tavakeeles võivad mõlemad sõnad ju üht ja sama tähendada.

Veel allikakriitikast. Rääkides Eesti eelajaloo, mis moodustab raamatu mahust märkimisväärse osa, sedastab Adamson, et ta ei kutsu üles „mitte midagi ega kedagi kriitikavabalt uskuma; samalaadseid suurejoonelisi teooriaid, nagu on Eesti puhul loonud Lennart Meri või Edgar Valter Saks, on pea igal kultuurrahval, ja omavahel need arusaadavalt ei klapi“ (lk 39). Siiski paistavad ka tema enda mõttekäigud kohati silma lennukusega, mis müütide murdmisele pühendatud raamatus näib kohatuna. Jällegi tahaksin rõhutada, et väiteid peab olema võimalik vettpeidavalt tõestada, mitte ei piisa ebaselget päritolu oletustest – olgugi peale, et need kergitavad „küsimusi ja teemasid“ (lk 39) või seavad kahtluse alla (kahtlemata väär-) arvamust, nagu poleks Eesti varasema ajaloo kohta midagi huvitavat öelda.

Näiteks: kust me teame, et ristimiseelse perioodi kristlikud hauapanused polnud mõeldud mitte maetute usu tähistamiseks, vaid „lihtsalt mood oli selline“ (lk 57)? Millistel allikatel saab põhineda arvamus, et ladinakeelse jutluse „mittemõistmise salapära andis sellele lihtrahva silmis täiendava võlu ja veenvuse“ (lk 105)? Kuidas on tõendatav, et Eesti talupojad „tervitasid jesuiite kõikjal rõõmuga“ (lk 107)? Millistel arvutustel põhineb järeldus, et 1919. maareformi ajal mõisad tükeldati „sotsiaalpoliitilistel põhjustel ja majanduslikku ratsionaalsust eirates“ (lk 63)? Pole iseenesest võimatu, et kõik need väited peavad paika, kuid ainult sellest kahjuks veenvuseks ei piisa.

Samuti tuleb allikakriitikas olla järjekindel. Adamson märgib õigusega (kuigi siin võiks teha mööndusi erinevate žanride osas), et vanapõhja saagakirjandust ei saa pidada usaldusväärseks ajalooallikaks, kuna selle näol on tegu „mitu sajandit hiljem kirja pandud (ilu)kirjandusega“ (lk 45). Samas pole tal aga probleemiks vähimagi kahtlusvarjuta nentida, et „viikingi- ja keskaegses Skandinaavias hüppasid vanurid näljaajal ise kuristikku, et teistele mitte koormaks olla“ (lk 57) ning seeläbi korrata ammu ümber lükatud

müüti, mille aluseks on täpselt ühest seesugusest ebausaldusväärsest saagast pärinev anekdoot.² Nagu Adamson ise hiljem sedastab, siis „[a]jaloolane siiski ei tohi pimesi uskuda, peab rakendama elementaarsetki allikakriitikat, püüdma asjaolusid kontrollida, võrrelda konteksti panna“ (lk 301). Miks siis mitte kõikjal?

Lõpuks tuleneb osa küsitavusi ja vasturääkivusi ilmselt ka sellest, et mitmetel varasematel tekstidel põhinev raamat on jäänud korralikult uuesti läbi kirjutamata. Osalt on olnud tegemist varem Postimehes avaldatud artiklitega ning lk 61 nimetataksegi lugeja ees olevat teksti otsesõnu ajaleheartikliks. Teisalt on teksti sisse lipsanud kõnekeelset stiili, mis algselt võib pärineda loengumaterjalidest. Sellesse kategooriasse liigituvad sagedased väljendid nagu „noh, hea küll“ (lk 14), „no vaat“ (lk 15, 51, 139, 142), „teate küll“ (lk 205), aga ka kurioosumid nagu „ärme vaata asjadele vaid tallinlasest autojuhi perspektiivist“ (lk 15). Leheküljel 241 seletab autor, et Konstantin Pätsi nimi käändub omastavas käändes Pätsi (mitte Pätsu), teisel aga võrdleb ise Esimese maailmasõja aegset Tsaari-Venemaad just nimelt „Pätsu-aegse Eestiga“ (lk 210). Keda siin õieti korral kutsuda tuleks?

Mitmete lähtetekstide tõttu leiab raamatust omajagu kordusi, mis vahel langevad ühte pea sõna-sõnalt, nagu nt lõigud Eesti linaekspordist Ameerika kodusõja ajal, kui maailmaturul puuvilla saada ei olnud (lk 154 ja 166) või kirjeldus rahvusriikide tekkimisest Esimese maailmasõja järel (lk 208, 235). Kirjavigu jääb silma aga vähe: väevõitu *pro* vähevõitu (lk 133), aeaviitmata *pro* aegaviitmata (lk 168), Gattšina *pro* Gatšina (lk 264). Lk 16 üllatatakse lugejat peaaegu terve lehekülje pikkuse ülikeerulise lausega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et elutervet ja loodetavasti ka diskussiooni algatavat skepsist Eesti ajaloo mitmesuguste mälu- ja valukohtadega seotud müütide ja käibetõdede vastu leiab sellest raamatust omajagu. Kohati aga võiks seda olla veelgi enam, eriti varasemast ajaloost rääkivates osades, kus autoril on kalduvus üleliia teise äärmusesse kalduda. Ent ka 20. sajandi ajaloost huvituv kriitiline lugeja tahaks teada, kuidas oleks võimalik edasi – või pigem just sügavuti minna.

Eesti ajaloo ikonoklasmina jääb see teos muidugi poolele teele, seda nii ülalkirjeldatud allikakriitilistel põhjustel kui teatud lünklikkuse tõttu. Ainult põgusalt on käsitletud 17. sajandit; praktiliselt käsitlemata on 1905. aasta revolutsioon, II maailmasõda ja mitmed muud olulised 20. sajandi sündmused. Samuti on leidnud tähelepanu peamiselt poliitiline, osalt ka sotsiaal- ja majandusajalugu, kuid kultuuri ja ideedeajalooga suhestatud on vähe. Kõigele sellele vaatamata pole põhjust kahelda, et raamat täidab eeskujulikult oma peamise ülesande – lugejat mõtlema panna. Arvatavasti pole kaugel seegi aeg, kui mõned selle uuelaadsetest tõlgendustest ka koolide ajalooõppekavadesse jõuavad.

² Vt Birgitta Odén, “Ättestupan – myt eller verklighet?” *Scandia* 62:2, 1996, 221-234.